

Павел Сцяцко

Прозвішчы Беларусі

(паходжанне, утварэнне, значэнне, значэнне ўтваральных асноў)

Пра сямейныя ўласныя асабовыя імёны (прозвішчы) напісана і выдадзена ў славістыцы нямала прац (манаграфія, слоўнікі, папулярныя выданні, артыкулы). У беларусістыцы гэта найперш навуковыя выданні Мікалая Васільевіча Бірылы, заснавальніка беларускай антрапанімікі, а таксама працы С. Богуша, М. Грынблата, В. Лемціговай, Г. Мезенкі, А. Рогалева, П. Сцяцка, В. Шура, У. Юрэвіча і іншых.

Асобныя зацёмкі пра беларускія прозвішчы і іх формы сустракаюцца ў творах беларускіх філолагаў, пісьменнікаў (Я. Брыль, Н. Гілевіч, А. Каўрус, Я. Колас, У. Ліпскі, К. Чорны, Ф. Янкоўскі).

Прозвішчы асобных рэгіёнаў Беларусі разглядаюцца ў працах Г. Семянковай, А. Усціновіч і іншых. Апісанню прозвішчаў у супастаўляльна-тыпалагічным плане прысвечаны працы К. Барысевіч, І. Гапоненкі і некаторых іншых аўтараў.

У прапанаванай чытачам "Нашага слова" працы "Прозвішчы Беларусі" разглядаюцца пытанні паходжання гэтых антрапанімічных адзінак, іх словаўтваральных будовы і значэння ўтваральных асноў на матэрыяле даступных нам крыніц - антрапімікону Гродзеншчыны.

На кафедры беларускага і тэарэтычнага мовазнаўства і навукова-метадычнай лабараторыі пры гэтай кафедры падрыхтаваны рукапіс Слоўніка прозвішчаў Гродзеншчыны. Тут падаюцца прозвішчы ў трох графічных варыянтах: беларускай кірыліцай і лацінкай і рускай графікай. Лацінізаваны варыянт беларускамоўных формаў зроблены на ўзор геаграфічных назваў Беларусі - адпаведна з стандартамі, прынятымі Арганізацыяй Аб'яднаных Нацый.

З прозвішчаў Гродзеншчыны пакуль што апублікаваны толькі "Слоўнік прозвішчаў Зэльвеншчыны" - у кнізе: П. У. Сцяцко. *Мовазнаўчы довед. Выбраныя творы ў 2 частках (кнігах). Частка 1. - Гродна: ГрДУ імя Янкі Купалы. 2005.* А таксама падаюцца эцюды пра асобныя прозвішчы з радзімы аўтара гэтых радкоў, а менавіта тыя, што змяшчаюцца ў рубрыцы "Зэльвенцы, вядомыя ў свеце", у юбілейным выпуску Зэльвенскай раённай газеты "Праца" за 18 кастрычніка 2008 года, № 81 (8035).

Гэта (у алфавітнай паслядоўнасці ў трохкампанентнай структуры) *Жэбрак* Антон Раманавіч, *Іоська* Міхаіл Іванавіч, *Клубовіч* Уладзімір Уладзіміравіч, *Малочка* Мікалай Пятровіч, *Сачак* Міхаіл Рыгоравіч, *Сідар* Сяргей Іванавіч, *Сцяцко* Павел Уладзіміравіч.

Згаданыя прозвішчы і артыкулы пры іх змешчаны ў кнізе "Памяць. Гісторыка-дакументальная хроніка Зэльвенскага раёна" (Мінск, 2003. С. 413-418).

Пры аналізе згаданых прозвішчаў паказваецца іх частотнасць паводле звестак "Слоўніка прозвішчаў Зэльвеншчыны".

Жэбрак А.Р. Нарадзіўся ў в. Збляны ў 1902 г. Яго аднавяскоўцы падаюцца ў кнізе "Памяць" з прозвішчам *Жабрак*. Гэта першасная, натуральная беларуская форма прозвішча; яна зафіксавана ў 39 сем'ях. Паходзіць ад мянушкі *Жабрак* - 'пра вельмі беднага чалавека, які жабруе, жыве з міласціны'. Няўласнае найменне, агульны назоўнік *жабрак* вядомы амаль ва ўсіх славянскіх мовах: украінскае *жебрак*, польскае *zebrak*, чэшскае *zebrak* і г.д. Утворана *жабрак* ад дзеяслова *жабраваць*, яго першаснай формы *жебрати* (вядомае ў старабеларускай мове з канца XV стагоддзя): *жебр-ак* - *жабрак*.

Акадэмік, у 1947 годзе прэзідэнт АН БССР *Жэбрак А.Р.*, сам прызнаваўся, што дома яго прозвішча вымаўляецца *Жабрак*, з націскам на апошнім складзе. Значым, што такое вымаўленне мае не толькі беларуская, а і украінская, чэшская, славацкая і іншыя славянскія мовы; а ў польскай мове націск у словах - на перадапошнім складзе, адсюль у польскіх дакументах (а потым і расійскіх) яно мела форму з націскам на першым складзе. Таму і замацавана ў дакументах прозвішча *Жэбрак Р.А.* Яно захавана і ў кнізе "Памяць".

Іоська М.І. З вёскі Бародзічы. Прозвішча зафіксавана ў 15 сем'ях. Паходзіць ад кананічнага *Іосіф*, яго гутарковай формы, з далучэннем суфікса *-ка-а*: *Іоська*. Як і *Васька*, *Ванька*.

Клубовіч У.У. З вёскі Варонічы. Прозвішча зафіксавана ў 8 сем'ях. Утворана ад слова *клуб*, якое ў народнай мове мае два асноўныя значэнні: 1) лютучая шарападобная маса пылу, дыму, пары, клубок; 2) косці таза, якія выступаюць ніжэй ад пояса. У літаратурнай мове слова абазначае і ўстанову культуры. Утварэнне з патрапімічных суфіксаў *-овіч*: *Клубовіч*. Параўн. *Багдан-овіч*. Першапачаткова было мянушкай, якую называлі чалавека з выпучанымі клубамі.

Малочка М.П. З вёскі Пляцянчы (пазней пераназвана па яго ініцыятыве ў Чырвонае Сяло). Зафіксавана ў 3 сем'ях. Утварылася ад мянушкі *Малачко* шляхам пераносу націску на іншы склад - *Малочка*. Гэты спосаб ўтварэння прозвішчаў называецца акцэнтаваннем (адакцэнт "націск"). Акцэнтаванне нярэдка выкарыстоўваецца для ўтварэння прозвішчаў ад назоўнікаў-мянушак: *дзежка* - *Дзяжко*, *лапа* - *Лапо*, *лялька* - *Лялько*, *тычка* - *Тычко*, а таксама прозвішчаў ад імёнаў: *Барыс* - *Борыс*, *Валька* - *Валько*, *Санька* - *Санько*.

Сачак М.Р. З вёскі Варонічы. У "Слоўніку прозвішчаў Зэльвеншчыны" не фіксуецца ў такой форме, а толькі

Сачок - у 40 сем'ях. Брата Івана (настаўніка нямецкай мовы ў Дзярэчынскай школе) і сястру Соф'ю (Зосю, настаўніцу англійскай мовы ў Гродне) клікалі па прозвішчы *Сачок*.

Форма *Сачак* узнікла шляхам акцэнтавання, каб адмежаваць прозвішча ад агульнага назоўніка *сачок*, які абазначае 1) жаночую вопратку тыпу кароткага прасторнага паліто; 2) рыбалоўную снасць у выглядзе сеткі, нацягнутай на абруч. Акрамя таго, ў тлумачальным слоўніку беларускай мовы яно падаецца і з пагардлівым значэннем "лодар" і "даносчык". У гаворках Зэльвеншчыны бытуе памяншальная форма ад *сак* (від вопраткі) з суфіксам *-ык*: *сачык*. Яна можа гучаць і *сачак*.

Сідар С.І. З вёскі Янаўшчына. Зафіксавана ў 38 сем'ях. Паходзіць ад уласнага асабовага імя *Сідар*, якое праз стады мянушкі набыло статус прозвішча. Хочацца ўхваліць складальніцаў кнігі "Памяць", якія захавалі гэтую натуральную форму прозвішча доктара педагогічных навук, прафесара Сяргея Іванавіча Сідара, а не перакручаную (скажоную) *Сідор*, якая падаецца ў падручніку "Геаграфія Беларусі".

Сцяцко П.У. З вёскі Грабава. Прозвішча зарэгістравана сярод зэльвенцаў у 22 сем'ях. Досыць пашыранае на Беларусі. Назву *Сцяцкі* маюць тры вёскі ў Беларусі: у Квасоўскім сельсавеце Гродзенскага раёна, а таксама ў Валожынскім і Стаўбцоўскім раёнах Мінскай вобласці. Ёсць і вытворныя словы ад гэтага прозвішча: *Сцяцкевіч* і *Сцяцэвіч* (Гродзеншчына), бытуе такое прозвішча і на Украіне (і даволі пашыранае) - *Стецько*, а таксама ў Польшчы - *Stecko*. Досыць старажытнае ўласнае асабовае найменне (у помніках фіксуецца з 15 стагоддзя). Адназначнага тлумачэння яго паходжання няма. Як мяркуе акадэмік Бірыла М.В., прозвішча ўтварылася ад імя *Сцяпан* (*Степан*, *Стефан*), яго памяншальна-ласкавай формы з фінальнай часткай *-цько* (*-цько*): *Стецько* - *Стецько* - *Сцяцко* (спрашчэнне групы збегу зычных: *цьк* - *цьк*).

Першым найменнем асобы, як вядома, было імя, потым з'явіліся імёны па бацьку і нарэшце прозвішчы. Асновай для іх сталі дахрысціянскія імёны (а пазней, пры замацаванні ў імёнаслоўі хрысціянскіх імёнаў, ранейшыя імёны сталі выконваць ролю мянушак) і хрысціянскія імёны (рэдка паводле іх выкарыстання ў пэўнай мясцовасці), асабліва іх гутарковыя формы. Даследчыкі выявілі больш за 2500 уласных асабовых імёнаў і іх варыянтаў у беларускай мове, шмат якіх на сённяшні дзень не выкарыстоўваюцца. Старадаўнія імёны сталі грунтам для прозвішчаў. У гутарковай мове імя магло мець шмат сваіх вытворных варыянтаў, найбольш

папулярныя імёны давалі да ста і больш варыянтаў. Таму вызначыць, ад якога імя, яго варыянта паходзіць тое ці іншае прозвішча, бывае досыць не проста. Тым больш, што шмат прозвішчаў мае і іншае паходжанне.

Усе прозвішчы сваім паходжаннем падзяляюцца на два асноўныя разрады: 1) адымёнавыя прозвішчы (утвораныя ад уласных асабовых імёнаў, іх варыянтаў) і неадымёнавыя, інакш апелятыўныя (утвораныя ад агульных найменняў). Напрыклад: *Іваначка* (ад *Іван*) і *Авечка* (ад назвы свайго жывёлы авечка) ці *Капустка*, *Ліс*, *Сарока* і пад.

Нагадаем, што на нашай тэрыторыі гістарычна склаліся дзве сістэмы іменаслоўя: праваслаўны прытрымліваліся візантыйска-грэчаскага іменаслоўя, католікі насілі рымска-каталіцкія імёны і давалі сваім дзесям: *Адольф* (гутарковае *Адоляк*), *Людвіг*, *Рамуальд* (*Ромак*), *Франц* (*Франак*), *Юзэфа* (*Юзя*), *Ванда*, *Зыгмунд* (*Зыгмусь*). У асяроддзі католікаў пераважае ўжыванне мелі лацінізаваныя формы старажытных імёнаў: *Базыль*. *Ян* (*Янак*, *Януш*), *Томаш* (*Томак*) і інш.

Сярод гэтых прозвішчаў нямала такіх, што неасрэдна (без змены іх формы) ўзніклі ад імёнаў (сучасных ці пазнейшых, часам яўрэйскіх, літоўскіх, татарскіх, рускіх, польскіх). Гэта наступныя прозвішчы: *Алізар*, *Архіп*, *Багдан*, *Бартош*, *Барыс*, *Ган*, *Гардзей*, *Дарафей*, *Дзяміда* (*Дзямід*), *Захара* (*Захар*), *Карней*, *Кароль*, *Карней*, *Каспар*, *Конан*, *Нічыпар*, *Панас* (*Апанас*), *Патан*, *Пракон*, *Радзівон*, *Сазон*, *Сідар*, *Супрун* (*Супрон*), *Церах*, *Шміт*, *Эйсмунт*, *Якім*, *Ярош* (*Яраш*).

Але найбольш прозвішчаў утворана ад гутарковых варыянтаў імёнаў. Гэтыя прозвішчы часта маюць у сваёй структуры вядомыя ў мове суфіксы (і іх спалучэнні), якія маглі далучацца і да скарачанага (адцятай канцавой, а часам і пачатковай ці сярэднявай часткі) асновы і ўтвараць празрыстыя будовае словы. Сярод вядомых утваральных сродкаў найчасцей выкарыстоўваліся суфіксы, якія перадавалі значэнне "сын", "дачка": *-ік* (*-ык*), *-ко*, *-ка*, *-ак*, *-ук*, (*-юк*), *-чык*, *-чук*, *-ушка* і інш. Да гэтай групы прозвішчаў належаць *Абрамчык* - ад *Абрам*, *Адамчык* і *Адамушка* - ад *Адам*, *Ануфрык* - ад *Ануфрый*, *Архіпчык* - ад *Архіп*, *Васько* - ад *Васіль* (гутарковага варыянта *Вася*), *Данільчык* - ад *Даніла*, *Дзмітрук* - ад *Дзмітрый*, *Кандрацік* - ад *Кандрат*, *Кірыльчык* - ад *Кірыл*, *Кірыла*, *Косцік* - ад *Канстацін*, *Лявонік* - ад *Лявон*, *Міхалік* - ад *Міхал*, *Панасік* - ад *Панас* < *Апанас* < *Афаңасій*, *Пракончык* - ад *Пракон*, *Пяцько* - ад *Пеця* < *Пётр*, *Радзівончык* - ад *Радзівон*, *Сідарка* і *Сідорык* - ад *Сідар*, *Стасько* - ад *Стась* < *Станіслаў*, *Сцяпанчук* і *Сця-*

панчык - ад *Сцяпан*, *Тарасік* - ад *Тарас*, *Уласік* - ад *Улас*, *Фядосік* - ад *Фядос*, *Юрык* - ад *Юра* < *Юрый*.

Больш складаныя будоваю адымёнавыя прозвішчы маюць і іншыя суфіксы ці іх спалучэнні. Так, суфіксы *-авіч*, *-овіч*, *-эвіч* ўтварылі імя па бацьку, а *-іч* (*-ыч*) - па мацеры. Гэта прозвішчы: *Алексіак* - ад *Аляксея*, *Алексій*, *Алешчук* - ад *Алесь* < *Аляксандр*; *Аляшэвіч* і *Эльшэвіч*, *Льшэвіч* - ад *Льш*, якое давала варыянты *Аляш* і *Гальш*, *Эльш*, *Льш*; *Амбражэвіч* і *Амбражэйчык*, *Амбражэйтас* - ад *Амброжы*; *Амельяновіч* і *Эмельяновіч*, *Амелянчык* - ад *Амелян*; *Андрасюк* і *Андрукевіч*, *Андрюшка*, *Андрюшкевіч*, *Андрюшук* ад *Андрэй*; *Вайцешка* і *Вайцешык*, *Вайцяшэвіч* - ад *Войцех*; *Валадачык* - ад *Валадар*; *Валадзько* ад *Валадзька* < *Валадзімір*; *Валюк* і *Валянцэйчык* - ад *Валянцін*; *Васілевіч* і *Васілеўка*, *Васілеўскі*, *Васіліцкі*, *Васількоў*, *Васілічук*, *Васько* - ад *Васіль*; *Вікторка* - ад *Віктар*; *Ганакіўскі* і *Ганісеўскі*. *Ганакіўскі* ад *Ган*; *Гардзейка* - ад *Гардзей*; *Гаўрылік* - ад *Гаўрыла*; *Герасімчык* - ад *Герасім*; *Германовіч* - ад *Герман*; *Грыгаровіч* і *Грыгарук*, *Грыгорчык*, *Грышкевіч*, *Грышчук* - ад *Грыгор* (г.в. *Грыша*), *Грэшчук* і *Грэшчык* ад *Грэгары*, *Гжэгажэ*; *Дабрыян* - ад *Дарыян*; *Давыдзік* і *Давыдчык* - ад *Давыд*; *Дамьянюк* - ад *Дамінік*; *Данюк* - ад *Дана* (ж.р.); *Дарафейчыкі* і *Дараховіч*, *Дараішук*, *Дарахвей*, *Дорах* - ад *Дарафей*; *Дзяміда* і *Дзямідзік*, *Дзямідзюк*, *Дзяміддок*, *Дзямічук* - ад *Дзямід*, *Дзянісэвіч* і *Дзянісчык* - ад *Дзяніс*, *Дзмітрук* - ад *Дзмітрый*, *Ельшэвіч* і *Льшэвіч* - ад *Льш*; *Емельяновіч* - ад *Емелян*; *Ерамейчык* - ад *Ерамей*; *Захарка* і *Захарчук* - ад *Захар*; *Зіневіч* і *Зяневіч* - ад *Зіна* ці *Зіновій*; *Івановіч*, *Іваноўскі*, *Іванцоў*, *Іванчук* - ад *Іван*; *Іганацук* - ад *Іганат*; *Канановіч* - ад *Конан*; *Кандраціук* і *Кандрацікоўскі* - ад *Кандрат*; *Каралевіч*, *Каралеўскі* - ад *Карал*, *Кароль*; *Карней* і *Карпелічык*, *Карпіза*, *Карповіч*, *Карчук* - ад *Карп*; *Каспероў* і *Касперчык*, *Каспярэвіч* - ад *Каспар*; *Кацярынінскі* - ад *Кацярына*; *Кірыльчык* - ад *Кірыл*, *Кірыла*; *Клімашэвіч* і *Клімуць* - ад *Клім*; *Кузьміцкі*, *Кузьміч* - ад *Кузьма*, *Куліноўскі* - ад *Куліна*; *Купраішэвіч* - ад *Купраш*; *Купраішчык* - ад *Купраш*; *Купрыян*; *Леанеўскі* - ад *Леон*; *Леванеўскі* і *Левановіч* - ад *Леа*, *Леа*; *Лявонеч*, *Лявонік* - ад *Майсей*; *Лявон*; *Майсюк* - ад *Майсей*; *Макарчук*, *Макарэвіч* - ад *Макар*; *Максімовіч*, *Максімчык* - ад *Максім*; *Маркоўскі* і *Марчанка*, *Марчук*, *Марэчка* - ад *Марк*; *Марціноўскі* - ад *Мартын*; *Марцінкевіч* і *Марцінчык*, *Марцішак*, *Марцішкевіч*, *Марцішык* - ад *Марцін*; *Мацвейчык* і *Мацвейчук* - ад *Мацвей*; *Маціевіч*, *Мацкевіч*, *Мацко*, *Мацюк* - ад *Мацей*; *Мелашкевіч* - ад *Мілаш*; *Мікітэнка* - ад *Мікіта*; *Мікульскі* - ад *Мікула*; *Мілюк* - ад *Міла*

(ж.р.); *Мінаец*, *Мінец*, *Мінько* - ад *Міна*, *Міроненка* - ад *Мірон*; *Мірскі* - ад *Міра* (ж.р.); *Міхайлоўскі*, *Міхалік*, *Міхалькевіч*, *Міхальчык*, *Міхалюк* - ад *Міхала*, *Міхал*; *Міхневіч*, *Міхно*, *Міхута* - ад *Міхей*; *Міцкевіч*, *Міця*, *Міцька* - ад *Дзмітры*; *Мялешка* - ад *Мялет*; *Навумчык* - ад *Навум*; *Несцяровіч* - ад *Несцер*; *Нічыпарчук* - ад *Нічыпар* < *Нікіфар*; *Павачка* - ад *Павла*, *Паўліна*; *Панасік* і *Панаішчук* - ад *Панас* < *Апанас*, *Парфенчык*, *Парфёныч* - ад *Парфен*, *Патаповіч* - ад *Патан*, *Паўлоўскі*, *Паўлюкевіч*, *Пашкевіч*, *Пашко*, *Пашкоўскі* - ад *Павел* > *Паша*; *Портачэнка*, *Петрашкевіч*, *Петрушэвіч*, *Петруць*, *Петрушэвіч*, *Петушок* - ад *Пётр*, *Пракаповіч*, *Пракончык* - ад *Пракон*; *Пятасоўскі* - ад *Пятас*; *Пяткевіч*, *Пятко*, *Пятраш*, *Пятрашка*, *Пятроўскі*, *Пятруца*, *Пяцько*, *Пяцішчык* - ад *Пётр* > *Пеця*, *Радзіваноўскі*, *Радзівончык* - ад *Радзівон*; *Радзівэўскі*, *Радзівкоўскі*, *Радкевіч*, *Радкоўскі*, *Радута* - ад *Рада*; *Райчык* - ад *Райна* > *Рэгіна*, *Раманец*, *Рамановіч*, *Раманчук*, *Раманчык*, *Раманюк* - ад *Раман*; *Савіцкі* - ад *Сава*; *Самусік*, *Самушчанка*, *Самушыч* - ад *Самуіл*; *Санюк* - ад *Саня* < *Аляксандр*; *Саўчук*, *Саўчык* - ад *Сава*; *Сельвасевіч* - ад *Сільвія*; *Семяняка*, *Семянюк*, *Семянчук*, *Сёмка*, *Сямішка* - ад *Сямён*, *Серафімовіч* - ад *Серафім*; *Сідарка*, *Сідаровіч*, *Сідорык* - ад *Сідар*; *Сінкевіч*, *Сіньковіч*, *Сянкевіч*, *Сяньковіч*, *Сянько* - ад *Сенко*, *Сенька* < *Сямён*; *Сіськевіч* і *Сісько* - ад *Сісой*, *Станіслаўчык*, *Станкевіч*, *Стасевіч*, *Стасько*, *Стасюкевіч* - ад *Стась* < *Станіслаў*; *Супруновіч* - ад *Супрун*; *Сцяпанчык*, *Сцяпанчук* - ад *Сцяпан*; *Сяргейка*, *Сяргейчык* - ад *Сяргей*; *Тарасік*, *Тарасэвіч* - ад *Тарас*; *Трафімовіч* і *Трафімець* - ад *Трафім*, *Уласік* - ад *Улас*; *Федаровіч*, *Фядук*, *Хвядук*, *Хвасюк*, *Хвасюк*, *Хвядук*, *Хвасюк* - ад *Фёдар* > *Хведар*; *Фядосік* - ад *Фядос*; *Халімончык* - ад *Халімон*; *Харук*, *Харута*, *Харытончык* - ад *Харытон*; *Цімафей* (*Цімахвей*), *Цімафейчык*, *Цімашок* - ад *Цімафей*, *Цімох*; *Ціхановіч*, *Цішко*, *Цюхно* - ад *Ціхан*, *Цярэшка* ад *Церах*; *Шымановіч*, *Шаманчук*, *Шыманчук*, *Шымановіч*, *Шыманскі* - ад *Шыман*; *Юрага* і *Юрахно*, *Юргель*, *Юркевіч*, *Юрчак*, *Юрчук*, *Юрык* - ад *Юрый*; *Юхневіч*, *Юхноўскі*, *Юшка*, *Юшкевіч*, *Юшчык* - ад *Юхим* < *Яхым*; *Якавук*, *Якаўчук*, *Якаўцэвіч* (< *Якаўцэвіч*), *Якаўцэвіч* - ад *Якаў*; *Якіменя*, *Якімець*, *Якімовіч* - ад *Якім*; *Якоўчык* - ад *Якаў*; *Якубеня*, *Якубовіч*, *Якубоўскі*, *Якубюк* - ад *Якаў*, *Якута*, *Якуш* - ад *Якаў*, *Яноўскі*, *Янукевіч*, *Янулевіч*, *Януль*, *Януш*, *Янушкевіч*, *Янушчанка*, *Януцэвіч* - ад *Ян*; *Ярашэвіч*, *Ярошка* - ад *Ярош* < *Яраслаў*, *Яскевіч*, *Ясюкевіч* - ад *Ясь* < *Ян*; *Яўсейчык* - ад *Яўсей*; *Яфімовіч* - ад *Яфім*.

Павел Сцяцко

Прозвішчы Беларусі

(паходжанне, утварэнне, значэнне, значэнне ўтваральных асноў)

Заўважым, што прозвішчы на *-овіч, -евіч* - гэта звычайна былыя імёны па бацьку, у якіх націск перайшоў на суфікс: *Багданавіч* (Багданаў сын, *Багдан*) - *Багданавіч*. А прозвішчы на *-скі/-цкі, -оўскі, -аўскі* нярэдка ўзніклі як другасныя формы з адценнем "прэстыжнасці", шляхетнасці. Так, былыя прозвішчы *Астаповіч, Вайцяховіч* набывалі ў сем'ях шляхты формы *Астапоўскі, Вайцяхоўскі*. Прычым, канцавыя часткі *-оўскі, -іцкі* прыклеяваліся і да неадмысловых прозвішчаў. Так, знаны лінгвіст распавядаў, як былое яго прозвішча *Крывы* стала *Крывіцкі*. Ад прозвішчаў *Сокал, Колас* і падобных паходзяць "шляхетныя" формы (варыянты) *Сакалоўскі, Каласоўскі* і пад.

Для цікавых раю выкарыстаць літаратуру: *М.В. Бірыла. Беларуская антрапанімія. - Мінск. 1982; П.У. Сцяцко. Мовазнаўчы досвед (выбраныя творы): у 2 ч. Частка 1... Анамастыка. - Гродна, 2005; М.Р. Суднік. Слоўнік асабовых уласных імён. - Мінск, 1965 (1 і 2-е выд.). Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы / аўт.-склад. А.Л. Баршчэўская, Л.П. Баршчэўскі. - Мінск, 2010. - 560 с. Дадатак. Уласныя асабовыя імёны. - С.542-548. + Уласныя асабовыя імёны, распаўсюджаныя па-за межамі Беларусі. - С.549-556.*

Адапелятыўныя прозвішчы (ад апелятыў - 'агульны назоўнік') складаюць самую вялікую і разнастайную групу ўнутрысямейных найменняў асобы. Яны паходзяць ад былых дахрысціянскіх імёнаў, ад празванняў асоб (мянушкі, клічкі) па самых розных прыметах: вонкавы выгляд (*Белы, Кульгавы*); род дзейнасці, заняткаў (*Каваль, Кравец*); паходжанне, месца пражывання (*Татарын, Швед, Ліпскі*); падабенства да прадметаў, жывых істот, раслін (*Качарга, Лапата, Заяц, Бурак*) і сувязь з пэўнымі паняццямі (*Вайна, Зіма, Мароз*), адметнасць вымаўлення тых ці іншых слоў, частаце іх выкарыстання.

Прааналізаваныя найменні дазваляюць вылучыць некалькі лексічных груп этымонаў гэтых прозвішчаў.

Зазначым адразу, што ў склад вылучаных групавак ўключаюцца і вытворныя ад першасных найменняў словы: *Мядзведзь* і *Мядзведскі, Лебедзь* і *Лебядзевіч, Чорны* і *Чарнецкі, Чарнушка*. Да таго ж, хачу звярнуць ўвагу чытачоў на надта важнае значэнне, якое надаюць прозвішчам іх словаўтваральныя сродкі (суфіксы). Яны маюць разнастайнае значэнне ў складзе вытворных прозвішчаў.

Суфіксы *-оў/-аў/-еў/-ёў* надаюць значэнне 'сын названай утваральным словам асобы': *Балабанаў* (*Балабан*), *Рыбакоў* (сын таго, хто мае прозвішча *Рыбак*). Значэнне дачкі ці асобы жаночага полу надаюць суфіксы: *-к-а: Бага-*

тырка, Вайцешка (< *Войцех*), *Мазырка* (< *Мазыр*); *-іх-а* (< *ых-а*): *Урбаніха*. Суфікс *-іч* (< *ыч*) мае значэнне 'нашчадак' (чалавек у адносінах да сваіх продкаў, сын, спадчынік, наступнік або ўвогуле 'дзіця'): *Скарыніч* (< *Скарына*), *Крупіч* (< *Крупа*), *Пойліч* (< *Пойла*), *Тычыніч* (< *Тычына*). Адпаведную ролю выконваюць і суфіксы *-ік* (< *ык*): *Гойлік* (< *Гойла*), *Лосік* (< *Лось*); *-ок, -ук* (< *юк*), *-чык, -чук, -ен-я, -анк-а: Пастушок, Слясарчык, Шупеня* (< *Шупа*). Суфіксы *-овіч* / *-авіч*, *-евіч* (< *эвіч*) маюць значэнне 'імя па бацьку': *Акуневіч* (ад першапачатковага *Акуневіч* - 'сын асобы з прозвішчам *Акунь* (Акунеў сын)', а потым пры набыванні статусу прозвішча націск ў слове перайшоў на суфікс (*Акуневіч*)).

Суфіксы *-ск-і, -цк-і, -оўск-і* (< *аўск-і*), *-еўск-і* (< *эўск-і*), *-інск-і* (< *ынск-і*) маюць некалькі значэнняў: 1) тапанімічнае значэнне (тапонім - уласнае імя геаграфічнага аб'екта): *Азярынскі* (з в. Азярыны), *Вішнеўскі* (з Вішнева), *Мазырскі* (Мазыр); 2) значэнне мясціны, пакрытай адпаведным відам дрэў, зарасніку: *Дуброўскі* (з дубовы); 3) значэнне прэстыжнасці, шляхетнасці: *Жукоўскі* (< *Жук*), *Жылінскі* (< *Жылін, Жыла*), *Лісоўскі* (< *Ліс*), *Камароўскі* (< *Камар* > *Комар*).

Тапанімічную функцыю бяруць на сябе і суфіксы *-еў* (< *эў, -аў*), *-еўк-і* (< *аўк-і*), *-овік* (< *эвік, -авік*): *Альховік* (вольха, альха, алешына) і *Альшэвік, Вальнеў* (Валынь), *Капылеў* (Капыль). Улічваючы значэнні названых суфіксаў, лягчэй вызначыць семантыку прозвішча. У далейшым аналізе вытворных прозвішчаў будзь толькі пералічвацца пасля іх утваральных. А цяпер прайдзем да вылучэння лексічных груп этымонаў прозвішчаў.

Немалую групу складаюць назвы прадстаўнікоў жывёльнага свету - свойскіх і дзікіх жывёл, насякомых, птушак, рыб, па асацыяцыі з якімі ўзніклі адпаведныя прозвішчы (нярэдка яны даюцца чалавеку, які часта карыстаўся адпаведным словам): *Авечка, Акуневіч, Бобрык, Баброўскі, Бабрукевіч, Баран, Бірук* (< *бірук* 'воўк'), *Бугай, Бусловіч* і *Бусько* (< *бусел*), *Бычак, Варона* і *Вароніч, Варановіч, Варановіч, Ваўчэкевіч, Верабей, Голуб, Гусак, Жук* і *Жуковіч, Жукоўскі, Заяц, Зяровіч, Іўка* (птушка), *Казёл* (> *Козёл*) і *Казлоўскі, Камар* і *Камарэц, Конік* і *Канюк, Конюх, Карась* і *Карасік, Катовіч* (< *кот*), *Качук* ('самец качкі'), *Кніга* (птушка), *Куніца, Куришук* (< *Коршук* 'коршун'), *Лебедзь* і *Лебядка, Лісіцкі* і *Лісоўскі, Лосік* і *Лоська, Маркач* ('баран'), *Матыль, Мошка, Мурашка, Мышка* (> *Мышко*) і *Мышэшка, Мядзведзь* і *Мядзведзік, Павачка* (< *пава*), *Пацук, Пчала, Рак* і *Рачок, Рачко, Рачкоўскі, Ракевіч, Раковіч, Рысь* і *Рысюк* (> *Расюк*), *Рыбак, Собаль* і *Саба-*

леўскі, Сарока і *Сарочынскі, Цяляк* (< *цяля*), *Чарток, Чыж* і *Чыжык, Шпак* і *Шпаковіч, Шпакоўскі*.

Блізкая да разгледжанай група прозвішчаў, этымоны якіх - назвы дрэў, раслін, іх частак і пладоў: *Альховік* і *Альшэвіч, Баравік* і *Баравы, Бацьвінка, Бурачок, Бярозавік, Валюшка, Гарабіннік* (< *гарабіна*), *Гарошка, Груша* і *Грушэўскі, Грыб* і *Грыбоўскі, Грэцкі* (< *грэчка*), *Дамброўскі* (польск. *domb* - дуб) і *Дуброўскі, Дубовы, Дубіцкі, Дзягель* (від травы), *Зялёнка* ('грыб'), *Казляк* ('грыб'), *Касцянік* (< *касцянік, касцяніцы* - ягады), *Качан* (капусны) і *Качаноўскі, Лазоўскі, Ліпскі, Ляшчынскі* і *Ляшчэўскі, Малиноўскі, Паласчук* і *Паласчук* (< *лес*), *Разо-за* і *Разозік, Салата, Травулька* (< *травя*), *Трытуць* (< *трыпутнік*), *Цыбуль* і *Цыбуля, Цыбульскі, Шышко* (< *Шышка*).

Шматлікую групу прозвішчаў складаюць назвы характарыстыкі чалавека па водле знешняга выгляду (колер, інтэнсіўнасць праяўлення пэўных частак цела і пад.): *Бакчак, Бакун* (< *бок, бакі*), *Бародзіч* (< *барада*), *Белы, Белабокі, Белішка, Бяленка, Бялёўскі, Бяльшэвіч, Вялічка* (< *вялікі*), *Галавач* і *Галаўко, Галоўка, Гарбач, Гарбун* і *Гарбацэвіч, Губар* ('губаты'), *Гуз* ('маленькі, бы гузік'), *Дзябёлы* ('укормлены, сыты, дужы'), *Жабанос, Зубелік* ('зубаты, зубель'), *Карачун* і *Кароткі, Касач* ('касавакі'), *Кіслы* і *Кісель, Клубовіч* ('клубаваты'), *Клюк* і *Клюкач* ('даўганосы'), *Круглік, Кудравы* і *Кудрык, Лабач* і *Лабовіч, Лобік, Лупач* і *Лупінскі* ('лупаты, таўстагубы'), *Лялька* ('прыгажун'), *Малей* і *Малько, Махнач* і *Махнюк* ('махнаты'), *Мурын* ('чарнявы'), *Пузач* ('пузаты'), *Руда* і *Рудзько, Рудко, Руды, Слэзнік* ("цякуць слёзы"), *Смаглей* ('смуглы'), *Стаўбунік* ('высокі і тонкі'), *Суخابокі* і *Сухоцкі* ('сухі, худы'), *Тоўсіцкі* ('тоўсты'), *Тычыніч* (< *тычына*), *Ушкар* ('даўгавухі'), *Харошка* ('хорошы'), *Худзік, Худзіна, Худобец* ('худы, худоба'), *Цішко, Чарневіч, Чарнецкі, Чарнушчын, Чарнушчыч, Чарныш, Чарняк, Чарняўскі, Шчэрба* ('шчарбаты').

Блізкая да іх група прозвішчаў характарыстык асоб па "ўнутраных" прыметах, разумовых якасцях, рысах характару, занятку, прафесіі, паходжання ці месцы жыхарства: *Агароднік, Багатырка, Балван* ('неразумны'), *Белякала* (< *балакаць*), *Бірук* ('нелюдзімы, ваўкаваты'), *Бітук* і *Бойка* (< *біцца*), *Болбат* (< *балбатаць*), *Бортнік* ('пчалар, майстар па борцяж'), *Бочка* ('малы, тоўсты', 'жлукта'), *Брыгадзір, Бугай* ('здаравяк'), *Будзько* і *Будзіловіч* (< *будзіць*), *Буднік* (< *буда*), *Булавецкі* ('галавасты'), *Бурачок* ('чырванатвары'), *Бусько* (< *бускі* ('чалаванне') або ад *бусел*), *Бярозавіч, Ва-*

лынец (з *Валыні*), *Весялуха, Вінакур* ('вінавар', 'самагоншчык'), *Вішнеўскі* (з *Вішнеўкі* ці з *вішняку*), *Вянскоўскі* (з *Венскіх*), *Вярхоўскі* (з *вярхоўя*), *Гаеўскі* (ляснік, даглядае гаі), *Галіцкі* (з *Галіцыі* або ад *голы* 'бяднік'), *Ганчар, Гарабіннік* ('з гарабінніку', 'аматар (г)арабін'), *Гарбар, Гардзеяка* ('горды, ганарысты'), *Гаркавы, Гаркавіч* і *Гарчак* ('гаркаваты' ці 'той, хто невыразна вымаўляе гукі'), *Гаспадзін* (руск.), *Гаспадарчык* ('гаспадар'), *Глуханнямы, Глушня* і *Глушняня* (глухі), *Гоман* (< *гаманіць*), *Горны* (< *горы*), *Гудзінскі, Гуда, Гудзень* (< *гудзець*), *Гузарык, Гузель* (гузаваты, маленькі), *Гураль* (польск. 'горац') і *Гурскі* (польск. гура - 'гара'), *Дабравольскі, Дамброўскі* (польск. = белар. *Дуброўскі* (з *дубровы*), *Дзейка* і *Дзейкала* (< *дзекаць* 'гаманіць'), *Дзярэчык* і *Дзярчак* (< *драць*), *Дзярэчанік* (< *дзярэчанік* - з м. *Дзярэчын*, ці ад *дзярэча* - 'крыклівы', 'той, хто дзярэць горла'), *Дзяткевіч* (ад *дзятко* < *дзедка* < *дзеткавіч* - 'нашчадак', 'дзедкаўшчына'), *Доста* (ад 'да ста' (лічыць) ці ад *даста-ткава*), *Дубанос, Дубатоўка* (ад 'таўчы дубовую кару' - пры вырабе скуру), *Дудко* (< *дудка* - 'дудар'), *Жабрак, Жабрун* і *Жубрун* (< *жабраваць*), *Жак* (жак 'рыбалоўная прылада, непадзвешаны крыламі') і *Жакоўскі, Жарко* (жарыць - 'моцна біць'), *Жарнак* ('той, хто робіць і насякае жорны', 'жарнасек'), *Ждановіч* і *Жданюк, Ждаюк* (< *ждаць* - 'чакаць'), *Журю* (< *журыцца*), *Жывуль* (< *жывы* - 'жывавы') і *Жывулька, Жыгалава* (< *жыгала* - 'металічны востры прут для прапалання дрэваў у дрэве, косяці'), *Жыдкевіч* і *Жыткевіч, Жыдок* (< *жыд*), *Жыжэка* ('сумесь вадкіх і цвёрдых рэчываў у плыні'; 'вадка частка стравы'), *Жылінскі, Жыліч* (< *жыла*), *Жыхар, Жыхарка, Заблоцкі* (польск. = белар. *Забалоцкі* 'той, хто жыве за балотам'), *Закішэўскі* (польск. *Zarzewski* = белар. *Закрэўскі* ('за Крэвам'), *Залеўскі* (польск. *zalewa, zalewas* - 'хлусіць, заліваць'), *Заморскі* (< *за морам*), *Зарэцкі* (< *за рэчкай, за ракой*), *Зяровіч* ('звераваты'), *Кавалевіч, Каваленка, Каваленя, Кавальчук* і *Кавалюк* (< *каваль*), *Казак* і *Казакевіч* ('казак' ці 'спрытны мужчына, падобны да яго'), *Казыра* (< *казыраць* - 'выхваляцца'), *Калеснік* ('майстар вырабляць колы, калёсы'), *Калодка* ('непаваротлівы'), *Калупайка* і *Калупайла* (< *калупаць*), *Калюта* (< *калець* - 'мерзнуць, забнуць'), *Канавалік* (< *канавал*), *Капач* (< *капаць*), *Капылеў, Капылевіч* (< *капыль*), *Каралевіч* і *Каралеўскі* ('уласцівы каралю'), *Карнач* і *Карнацэвіч* (< *карнаць* - 'укароцьваць'), *Касіла* (< *касіць*), *Кішынеўскі* (< *Кішынеў*), *Косавец* (< *Косава*), *Крамнік* (< *крама*), *Красніцкі* і *Красоўскі* (< *краса*), *Крукоўскі* (< *Крукава*), *Крэўскі* (< *Крэва*), *Крэчка* (жан. да *крэчат* - 'драпежная птушка'), *Кудрык* (< *кудры*),

Кутасевіч (< *кутас*), *Ламака* і *Ламека* (< *ламаць*), *Літоўка* (< *Літва*), *Ліхалет* і *Ліхачэвіч* (< *ліха*), *Лойка* (> *Лайко*) (< *лаяць, лаяцца*), *Лудзіч* (< *лудзіць*), *Лупач* і *Лупінскі* ('лупаты'), *Лухта, Лухко* (< *лучыць*), *Лушчык* (< *лушчыць*), *Ляхоўскі* (< *лях*), *Ляцкі* (< *ляда, ляды*), *Магільнік* (< *магіла*), *Маеўскі* (< *май, майскі*), *Ма-жэўка* (< *mazas*, літ. 'малы'), *Мазалеўскі* (< *мазоліць*), *Мазан* і *Мазец* (< *мазаць*), *Мазырка* (< *Мазыр*), *Макавецкі* (з в. *Мака, Макоўка*), *Малей* і *Малец, Малько* (< *малы*), *Маліноўскі* (з *малінніку*), *Мандрык* (польск. *mondry* - 'мудры, разумны'), *Манюк* і *Маняк* (< *маніць*), *Маскалевіч* (< *маскаль*), *Маташка* (< *матаць*), *Маўчун* (< *маўчаць*), *Махнач* ('махнаты'), *Месячык* (< *месяць*), *Мірскі* (з *Міра*), *Музыка* (< *музыка*), *Мукасей, Мулярчык* (< *муляр*), *Муравіцкі* і *Мураўка* (< *мурава* ці *мураваць*), *Мурашка* ('працавіты'), *Мурын* (польск. *murzyn* - 'брудны, чорны, мурзаты'), *Мушыніскі* (з *мухамі* - 'пыхлівы'), *Мысліцкі* і *Мыснік* (< *мысліць*), *Навакоўскі* (з *Навакоў*), *Назуй* (< *рус. нагой* - 'голы' праз дэфектнае вымаўленне), *Надудзік* (> *Надудзік* 'надуты, надзьмуты'), *Навіайка* і *Навіўка* (< *наліваць*), *Наско* (< *насіць*), *Насута* (< *нос*), *Нахайка* (дэфектнае ад *Няхайка*), *Немец* (этнонім і 'нямко'), *Немчановіч* (ад немчана), *Новік* і *Новыш* (новы), *Нядзвецкі* (дэфектыўнае ад *Мядзвецкі*, *мядзведзь*), *Нячай* (старажытнае *не чаяти*), *Пабірайка* (< *пабірацца*), *Пабудзей* (< *пабудзіць*), *Пазнанскі* (< *Познань*), *Пазняк* (< *пазнiцца*), *Палтавец* (< *Палтава*), *Палубейка* і *Палубінскі, Палубок, Палубочак* (< *палуба* - 'падлога на караблі'), *Палашчук* (з *Палесся*), *Панкевіч* (< *пан*), *Патко* (> *Попка*), *Панкевіч* і *Панковіч* (> *Попкавіч*), *Папоўскі* (< *поп*), *Паплаўскі* (< *поплаў*), *Папалуха* ('колер попелу'), *Парцяны* ('від тканіны'), *Пастушок* (< *пастух*), *Пацалуйка* (< *пацалавацца*), *Плюта* (< *плюта* - 'дрэннае надвор'е, слота'), *Плюшчэвіч* (< *плюшчыць*), *Поіліч* (< *пойла*), *Поўх* (< *вуха, па уху* > *поўху*: даць поўху 'даць аплявуху'), *Прасняк* (< *прэсны*), *Прызван* (рус. *призван* < *прываць*), *Прыступа* (< *прыступіць*), *Пузач* (< *пуза*), *Пупкевіч* і *Пупко* (< *пуп, пупок*), *Пучэц* (дэфектнае ад *пучок, пук*), *Пушка* (< *пушка* - 'пачак'), *Пякарскі* і *Пекар, Пякар, Рабачынскі* і *Рабко* (< *рабы*), *Радзько* і *Радкевіч* (> *Раткевіч*), *Радкоўскі, Радута* (< *радзіць*), *Раўган* (< *раўці*), *Рахунак* (< *рахаваць*), *Руда* і *Руды, Рудко, Рудзько* (< *руды*), *Рукач* ('рукасты'), *Русак* і *Русецкі* (< *русы*), *Рыжанкоў* (< *рыжы, рыжаны*), *Рылко* (< *рыць*), *Рэзун* (< *рэзаць*), *Сагайдак* (цюрк. 'зброя конніка, чахол для лука'), *Садоўскі* (< *сад*), *Сарочынскі* (< *Сарочынцы*), *Сапун* (< *сапці*), *Сасноўскі* (тапонім *Сасна, Сосна*), *Свіс-*

тун (< *свістаць*), *Серада* ('дзень тыдня' ці 'сярэдня'), *Скобла* (< *скабліць*), *Скробат* і *Скрабатун* (< *скабатаць*), *Славаціцкі* (< *Славацічы*), *Слэзнік* ('слязлівы'), *Слясарчык* (< *слесар*), *Смаглей* (дэфектнае ад *Смуглей* - 'смуглы'), *Смолік* (< *смаля, смольны*), *Спадарач* (< *спадар*), *Стальмашок* (< *стэльмах*), *Сталярчук* (< *сталяр*), *Стаўбунік* ('стаўбунаваты'), *Стаўпец* (Стоўбцы, Стоўпцава), *Стралкоўскі* і *Стралец, Стырнік* ('рулявы' ад *стырно* 'руль'), *Судніцкі* (< *суды* - 'посуд'), *Сурмач* (< *сурма* - 'музычны інструмент', 'той, хто іграе на сурме, труба'), *Суходольскі* (< *Суходол*), *Сухоцкі* і *Суш, Суша, Сушко, Сушчэвіч* (< *сухі*), *Сявень* (< *сеяць*), *Сячэйка* (< *сячы*), *Таболіч* і *Табулэвіч* (< *табола, табала* - гукапераймальне), *Таварэвіч* (< *тавар*), *Такарскі* (< *токарь*), *Тарарук* (< *тарара* - гукапераймальне), *Тарэлка* (руск. *тарелка* - 'талерка'), *Татарук* і *Татарын* (< *татары*), *Трывулька* ('трывалы'), *Трацяк* і *Траян* (< *тры* - лічэбнік), *Трушко* (< *трусіць* - 'хутка ісці дробнымі крокамі'), *Тукальскі* і *Тукала* (< *тукаць* - 'стукаць'), *Тупік* (< *тупы*), *Туптайла* (< *туптаць*), *Туравец* (< *Тураў*), *Тырля* і *Тырлюк, Турлюк, Турлай* (< *тырля* - 'выган на пашы'), *Урбан* і *Урбанчык, Урбановіч* (лац. *urbus* 'горад'), *Урублеўскі* (польск. *Wrublewski* ад *wrubel* - 'верабей' - 'хуткі, лёгка'), *Утлік* (< *утлы, вутлы* - 'слабы, хілы, нядужы'), *Ушкар* (< *ушка, вушка* - 'вушасты'), *Хадакоўскі* (< *хадак, хадох*), *Халупка* (< *халупа* - 'хата'), *Харошка* (< *харошы*), *Харук* і *Харуба* (рус. *хорюк, хорь* 'хор'), *Хацяч* (< *хацець*), *Хвастовіч* (< *хвост*), *Хіхлун* і *Хіхол* (< *хахол* - 'украінец'), *Храпавіцкі* (< *храпіць, храпун*), *Худзік, Худзізна, Худобец* (< *худы, худоба*), *Царык* (< *цар*), *Цёковіч* (< *цвік*), *Цівунчык* (< *цівун*), *Цыбуль* і *Цыбульскі* ('цыбаты'), *Цялінскі* і *Цяляк* (< *цяліцца*), *Чапкевіч* і *Чапковіч* (< *польск. czapka* - 'шапка'), *Чаплінскі* і *Чапля, Чапалевіч* (< *чапля*), *Чарневіч, Чарнецкі, Чарнушчыч* і *Чарнушка, Чарныш, Чарняк, Чарнякоўскі* (< *чорны*), *Шадэлка* (польск. *szadelka* - 'шыла'), *Шаластовіч* і *Шэлест, Шапавал, Шапеч* і *Шаповіч* (< *шапка*), *Шаптун* (< *шаптаць*), *Шарук* (< *шары* - 'шэры'),